

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота
бакалавра
з теми: **“ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ: ПРОБЛЕМИ,
НАПРЯМИ, РЕЗУЛЬТАТИ (1990 – 2005 РР.)”**

Виконала: студентка IV курсу
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія та правознавство)
денної форми навчання

Ковтуняк Катерина Володимирівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, ст. викладач
кафедри всесвітньої історії

Юга Олександр Анатолійович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Аналіз джерел.....	13
РОЗДІЛ 2. КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ Й ОРІЄНТИРИ НІМЕЧЧИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПЕРІОДУ Г. КОЛЯ (1990 – 1998 РР.).....	15
2.1. Історичний контекст формування європейської політики ФРН до 1990 р.....	15
2.2. Позиція канцлера та уряду щодо інтеграційних процесів на континенті у 1990-х рр.....	19
2.3. Ініціативи уряду Г. Коля в контексті налагодження взаємовідносин з країнами ЦСЄ.....	27
РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ УРЯДУ Г. ШРЕДЕРА (1998 – 2005 РР.).....	34
3.1. Ключові зміни у східноєвропейській політиці.....	34
3.2. Роль Німеччини в ЄС і НАТО.....	41
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми. Поява 3 жовтня 1990 р. Об'єднаної Німеччини на світовій політичній карті стала однією з найбільших серйозних подій кінця 1980-х – початку 1990-х рр., незважаючи на певну протидію таких держав, як Франція та Велика Британія. Це суттєво змінило баланс сил у Європі, який було встановлено ще після закінчення у 1945 р. Другої світової війни. Однак перед новою державою постав ряд викликів, як в сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики, адже змінювалися пріоритети щодо розвитку європейських інтеграційних процесів.

Дуже болючим було питання реінтеграції земель колишньої НДР та перехід цієї частини країни до принципів демократичного життя. Важливим було питання зміни ролі Об'єднаної Німеччини в системі європейської та світової безпеки, внаслідок того, що об'єднання дозволило стати країні найважливішою державою в Західній Європі.

Возз'єднання Німеччини здійснило великий політичний вплив на міжнародні відносини на всьому європейському континенті. Німецько-польський кордон став новою зовнішньою межею ЄС, що автоматично означало нову роль для Німеччини в країнах Центральної і Східної Європи. Після об'єднання країна потребувала підтвердження свого високого статусу на міжнародному рівні загалом і на теренах Європи зокрема.

Виходячи з цього, актуальність теми зумовлена значенням позиції Федеративної Республіки Німеччина щодо розвитку та поглиблення європейської інтеграції, зокрема в контексті розширення Європейського Союзу. Німеччина як політичний та економічний лідер серед держав Європи є своєрідним локомотивом європейських інтеграційних процесів. Без згоди ФРН нові держави-члени, а також кандидати на вступ, навряд чи можуть отримати достатню підтримку своїх позицій у Європейському Союзі. Тому наукове дослідження позицій провідних політичних сил ФРН щодо європейської політики загалом та інтеграції на теренах континенту зокрема

становить суттєвий теоретичний і практичний інтерес, зокрема, для зовнішньополітичного курсу України.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Німеччини упродовж періоду 1990 – 2005 рр.

Предметом дослідження є європейський напрям зовнішньополітичної стратегії ФРН у 1990-х – на початку 2000-х рр.

Хронологічні межі охоплюють період з 1990 р. до 2005 р. Нижня хронологічна межа зумовлена об'єднанням ФРН з НДР в єдину державу та радикальними демократичними перетвореннями в країнах Центрально-Східної Європи. Верхня хронологічна межа – 2005 р. – зумовлена завершенням періоду перебування при владі коаліції на чолі з Герхардом Шредером та, відповідно, формуванням нових зовнішньополітичних пріоритетів ФРН у європейському напрямку.

Географічні межі дослідження охоплюють ФРН у кордонах від 3 жовтня 1990 р., а також країни Європи.

Мета роботи – дослідити і висвітлити особливості формування та реалізації європейської політики Федеративної Республіки Німеччина в контексті розширення ЄС в умовах радикальної зміни європейської системи міжнародних відносин від завершення доби “холодної війни” до початку XXI століття.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- охарактеризувати історіографію та джерельну базу дослідження;
- розкрити історичний контекст формування європейської політики ФРН до 1990 р.;
- висвітлити позицію канцлера Г. Коля та уряду щодо інтеграційних процесів на континенті у 1990-х рр.;
- проаналізувати конкретні ініціативи уряду Г. Коля в контексті налагодження взаємовідносин з країнами ЦСЄ;
- з'ясувати сутність та особливості європейської зовнішньополітичної стратегії уряду Г. Шредера.

Методологічну основу дослідження становлять принципи науковості, історизму та об'єктивності, всебічного вивчення проблеми, системного підходу. Відповідно до мети і завдань дослідження застосовувалися такі спеціальні методи: історіографічного аналізу і синтезу, критичного осмислення джерел, періодизації, ретроспективний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, синхронний, діахронний та структурно-функціональний. В комплексі вони дозволили всебічно розкрити визначену в роботі проблему та розв'язати задекларовані завдання.

Апробація результатів дослідження відбувалася під час участі у березні 2022 р. в студентській науковій конференції (в дистанційній формі, тема “Ключові напрямки та проблеми європейської політики Німеччини у 90-х рр. ХХ ст.”), а також під час попереднього захисту кваліфікаційних робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії (17 травня 2022 р.).

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися здобувачами вищої освіти для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – до сьогодення)”, написання курсових і дипломних робіт, а також в процесі викладання всесвітньої історії у закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає визначеній меті та основними завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, поділених на окремі підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 58 сторінок, обсяг основної частини – 51 сторінка.

ВИСНОВКИ

Отже, зовнішньополітичний курс ФРН на європейському напрямку після об'єднання визначався рядом чинників, пов'язаних з глобальними змінами, що відбулися в середині 1980-х і початку 1990-х рр. як на світовій арені, так і в самій Німеччині. До найважливіших з них належать закінчення “холодної війни”, розпад соціалістичного табору та дезінтеграція СРСР, об'єднання західної та східної Німеччини в єдину державу. При цьому останній фактор можна віднести до числа основних, так як з підписанням у Москві 12 вересня 1990 р. Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини для неї завершився післявоєнний період, у тому числі і в питаннях зовнішньополітичної діяльності.

Після об'єднання перед ФРН, як і перед іншими європейськими країнами, постав цілий ряд завдань, головними з яких були: по-перше, подолати наслідки розколу, викликаного багаторічним конфліктом між Сходом і Заходом, а по-друге, зберегти та посилити в умовах глобалізації своє місце для того, щоб успішно протистояти зростаючій конкуренції в галузі економіки і зовнішньої політики.

Зовнішня політика Німеччини упродовж досліджуваного періоду за своїм характером була не німецькою, а європейською. Тому її становлення в нових геополітичних умовах мало велике значення для її партнерів по Євросоюзу. Більше того, саме остаточне оформлення ЄС як наднаціональної організації було найголовнішим позитивним результатом проведення німецької зовнішньої політики. Причому, у процесі формування її європейського напрямку піднесення авторитету ФРН було досягнуто не в рамках військовополітичних зв'язків з країнами Заходу, а в системі західноєвропейського співробітництва, що було фундаментом європейського курсу канцлера Г. Коля. Саме завдяки активній зовнішній політиці, насамперед в євроінтеграційних процесах, об'єднаній Німеччині вдалося

посилити свій політичний статус та посісти своє чинне місце серед найвпливовіших країн не лише Європи, але й світу.

В період перебування на посаді канцлера Г. Коля європейська політика Німеччини відзначалася динамічністю, підтверджуючи незмінність свого політичного курсу і готовність до поглиблення інтеграції в ЄС. Німецький уряд підписав Маастріхтський договір про утворення Європейського Союзу (1992 р.) під гаслом “не німецька Європа, а європейська Німеччина”. Унаслідок досягнення єдності Німеччини було подолано національний розкол і, тим самим, реалізовано основну мету західноєвропейської політики. Для Г. Коля незмінною залишалася спрямованість на європеїзацію Німеччини та недопущення кризових варіантів розвитку подій у країнах Центрально-Східної Європи, оскільки це могло негативно позначитися на становище в самій Німеччині. Саме тому відразу після об’єднання ФРН з НДР канцлер взяв курс на активну розбудову міждержавних політичних, торговельно-економічних та культурних відносин із країнами Центрально-Східної Європи, їхнє залучення до європейських інтеграційних процесів.

У перші роки канцлерства Г. Шредера глава уряду спирався на принципи “прагматизму” і “атлантизму”, відповідно до яких він прагнув розвивати німецько-французькі та німецько-американські відносини, отже, саме ці країни позиціонувалися як головні партнери ФРН. Східний напрям зовнішньої політики не мав першорядного значення для федерального канцлера: проведений аналіз демонструє, що інтереси Німеччини в східноєвропейському регіоні обмежувалися бажанням сприяти європейській інтеграції і співпраці з Росією в сфері безпеки. При цьому перший напрям Шредер визначав як пріоритетний. Такий підхід пояснювався бажанням Німеччини якнайшвидше подолати “розкол Європи”.

Після 2001 р. концепція європейської політики Г. Шредера істотно трансформувалася: першочерговим завданням проголошувався розвиток і розширення російсько-німецького співробітництва, що було пов’язано і з переорієнтацією Г. Шредера в зовнішній політиці (від зазначеного часу

канцлер починає розглядати партнерство з Росією як вигідний економічний напрям). В той самий час Німеччина продовжувала підтримувати європейські прагнення Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Латвії, Литви та Естонії.

Отже, європейський вектор зовнішньої політики ФРН за часів правління Г. Коля та Г. Шредера був одним з найважливіших напрямків. За допомогою цілого інструментарію різних методів урядам за короткий час вдалося зробити ФРН одним з найбільших та найсерйозніших гравців на міжнародній арені. Буквально за 15 років країна стала центральною державою Європи, навколо ідей якої об'єднувалися інші європейські країни. Більш того, за короткий період Німеччині вдалося досягти серйозних успіхів не тільки в рамках будівництва ЄС, а і в рамках діяльності Північноатлантичного альянсу. Серйозну активність дипломатичні кола ФРН розгорнули і в ООН.

Завдяки діяльності обох урядів ФРН стала одним з найбільших авторитетних складових європейського співтовариства та серйозною силою на світовій політичній та економічній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Гельмут Коль: Я благодарен судьбе за все // Deutsche Welle. 02. 04. 2010. URL: <http://85.217.170.64/ru/гельмут-коль-я-благодарен-судьбе-за-все/a-5428982>
2. История Германии: учебное пособие: в 3 тт./ [Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова]. Москва: КДУ, 2008. Т. 3: Документы и материалы. 2008. 592 с.
3. Министр иностранных дел Клаус Кинкель созвал в Бонн на совещание немецких послов в СНГ // Сегодня. 24.06.1994. URL: https://sites.ualberta.ca/~khineiko/segodnia93_95/1121906.htm
4. Пушкарук Н. «Великий немец и великий европеец» // День. 2017. 19 июня. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/den-planety/velikiy-nemec-i-velikiy-evropeec>
5. Фішер Й. Історія повертається. Світ після 11 вересня і відродження Заходу. Київ: Темпора, 2013. 536 с.
6. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918-2006 гг.): учебное пособие / составитель Ю. М. Кузьмин. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2007. 546 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nov_history_evropa_usa/index.php
7. Шредер Г. Решения. Моя жизнь в политике / Пер. с нем. Г. Леоновой. Москва: Европа, 2007. 552 с. URL: https://royallib.com/read/shreder_gerhard/resheniya_moya_gizn_v_politike_bez_illyustratsiy.html#0
8. Weissbuch 1994. Weissbuch zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr. Bonn: Bundesministerium der Verteidigung, 1994. 160 s.
9. Verteidigungspolitischen Richtlinien für den Geschäftsbereich des Bundesministers der Verteidigung / Bundesministerium der Verteidigung;

Bonn, 26. November 1992. Bonn: Bundesministerium der Verteidigung, 1992. 18 s.

Література

10. Арбатова Н. К. Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского союза. Москва: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2009/09006.pdf>
11. Арзаманова Т. В., Арзаманов М. Г. Политика безопасности Германии на рубеже веков: Аналитический обзор. Москва: ИНИОН РАН, 2001. 108 с. URL: <https://cyberleninka.ru/journal/n/politika-bezopasnosti-germanii-na-rubezhe-vekov?i=1057736>
12. Бжезинський З. Велика шахівниця. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
13. Буданова Д. С. Участие Германии в процессе расширения ЕС на восток и Польша // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2009. № 5. С. 29–32. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/uchastie-germanii-v-protssesse-rasshireniya-es-na-vostok-i-polsha.pdf>
14. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 395 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000101
15. Воробьева Л. М. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI века. Москва: РИСИ, 2000. 356 с.
16. Вяткин С. К. Гельмут Коль // Вопросы истории. 1995. № 3. С. 46–66.
17. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.

18. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность / под общ. ред. Ал. А. Громыко, М. Г. Носова. Москва: Весь Мир, 2015. 592 с. URL: https://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/monografii/OldWorld/Inst%20Europe_Nosov_text.pdf
19. Европейский Союз: в поисках общего пространства внешней безопасности / Отв. ред. Н. К. Арбатова, К. П. Зуева. Москва: ИМЭМО РАН, 2007. 103 с. URL: <https://www.imemo.ru/publications/info/evropeyskiy-soyuz-v-poiskah-obshnego-prostranstva-vneshney-bezopasnosti>
20. Іваницька О. П. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і – 2000-і роки): Навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 720 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r10.pdf>
21. Иорданская Э. Расширение ЕС на восток: позиции Германии // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 2. С. 67–74.
22. Каракуц А. М. Зовнішня політика Німеччини наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Історія. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 86–90. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npchdui_2010_129_116_18.pdf
23. Кіссинджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатько . Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 930 с.
24. Кондратюк С. До питання про європейську політику ФРН // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. Київ: Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, 2002. Вип. 21. С. 16–32. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
25. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. Київ: Юридична думка, 2005. 445 с.

26. Кривонос Р. А. Механізми формування та реалізації зовнішньої політики ФРН // Нова політика. 1998. № 2. С. 16–24.
27. Кривонос Р. А. Мультилатералізм як зовнішньополітична стратегія ФРН у європейській системі міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 131. 2017. С. 34–50. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nZfNNTIZGCKJ:apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/download/3161/2836/+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
28. Кудряченко А. І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970– 1991 рр.). Київ, 1996. 239 с.
29. Кудряченко А. Об'єднана Німеччина в новій Європі // Політика і час. 1993. № 5. С. 15–21.
30. Кудряченко А. Об'єднана Німеччина: нові геополітичні виміри // Віче. 2003. № 8. С. 36–41. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/1909/1/Обєднана%20Німеччина%20нові%20геополітичні%20виміри.pdf>
31. Кухтин М. М. Европейская политика ФРГ: геополитический и институциональный аспекты // Весник БГУ. Сер. 3. 2013. № 3. С. 22–25. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/104253/1/22-25.pdf>
32. Лакішик Д. Об'єднана Німеччина в європейських інтеграційних процесах // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2006. Вип. 32. Ч. 2. С. 61–71.
33. Мартинов А. Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки. Київ: Корпорація, 2006. 447 с.
34. Мінгазутдінова Г. Безпекова політика Німеччини: відносини з НАТО // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Випуск 88 (Частина I). С. 42–45. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/1245-4826-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/1245-4826-1-PB%20(1).pdf)
35. Мовчан М. Головні “мотори” європейської інтеграції. Проблеми розвитку національної ідентичності та ідеології Франції і Німеччини у

- контексті європейської інтеграції // Політика і час. 2003. № 11. С. 68–76.
36. Павлов Н. В. Внешняя политика Берлинской республики: новый «германский» путь? // Мировая экономика и международные отношения. 2005. № 2. С. 63–75.
37. Павлов Н. В. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире. Москва: Наука, 2005. 412 с. URL: <https://www.imemo.ru/publications/info/vneshnyaya-politika-frg-v-postbipolyarnom-mire-m-nauka-2005-286-pl>
38. Пархитько Н. П. Эволюция военной политики ФРГ после объединения // Вестник МГИМО Университета. 2010. № 5. С. 320–326. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/evolyutsiya-voennoy-politiki-frg-posle-obedineniya-strany.pdf>
39. Петренко К. А. Вплив міжнародних процесів на формування зовнішньої політики об'єднаної Німеччини // Історичні і політологічні дослідження. 2013. № 4. С. 312–319. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/lipd_2013_4_38.pdf
40. Погорельская С. В. Внутриполитические аспекты новой германской внешней политики // Мировая экономика и международные отношения. 2001. № 7. С. 91–100.
41. Погорельская С. Некоторые аспекты европейской политики объединенной Германии // Мировая экономика и международные отношения. 2000. № 1. С. 89–95.
42. Приймак Б. Веймарський трикутник як інструмент зовнішньої політики Німеччини в контексті розширення ЄС на схід // Evropský politický a právní diskurz. 2017. Sv. 4. Vyd. 6. С. 24–31. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/evrpol_2017_4_6_6.pdf
43. Рудько С. О. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період: навчально-методичний посібник з курсу. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька

- академія», 2012. 412 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudko_Serhii/Zovnishnia_polityka_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_postbipoliarnyi_period.pdf
44. Сергієнко Я. Ю. Основні вектори зовнішньої політики Об'єднаної Німеччини за часів правління урядів Гельмута Коля та Герхарда Шредера: спроба порівняльного аналізу // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45(2). С. 181–186. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npifznu_2016_45\(2\)__40.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npifznu_2016_45(2)__40.pdf)
45. Сидорук Т. В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства. Львів: ПАІС, 2012. 441 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/sydoruk_yevropeiska.pdf
46. Сокол С. М. Місце України в зовнішній політиці Німеччини в Східній Європі на сучасному етапі // Магістеріум. Випуск 28. Історичні студії. Київ, 2007. С. 56–58. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14336/Sokol_Mistse_Ukrainy_v_zovnishnii_politytsi_Nimechchyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y
47. Хакке К. Великая держава поневоле. Внешняя политика Федеративной Республики Германии / Пер. с нем. Москва: АО «Буклет», 1995. С. 130–167.
48. Харлан Г. Зовнішньополітичні орієнтири ФРН у східноєвропейській політиці Г. Шредера (1998–2005 рр.) // Український історичний збірник 2014. Вип. 17. С. 235–243. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/101985/22-Kharlan.pdf?sequence=1>
49. Харлан Г. “Нова Східна Європа” в суспільно-політичному дискурсі ФРН (2004–2017 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2018. Вип. 27. С. 295–313. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Mzu_2018_27_17.pdf

50. Харлан Г. Політика Федеративної Республіки Німеччина щодо нових незалежних держав Центрально-Східної Європи в 1990-х роках // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 22: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 131–143. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharlan_Hanna/Polityka_Federatyvnoi_Respubliky_Nimechchyna_schodo_novykh_nezaleznykh_derzhav.pdf
51. Харлан Г. О. Східна Європа в програмних документах федерального уряду канцлера Герхарда Шредера // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 68-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 24 квітня 2015 р.). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 119–120. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/277/Main%20article.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
52. Харлан Г. Східноєвропейська політика Федеративної Республіки Німеччина в контексті розширення Європейського Союзу (1990–1998рр.) // Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 229–237. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Uiz_2013_16_22.pdf
53. Хімяк О. ФРН у міжнародній системі: динаміка зміни зовнішньої політики (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2013. Вип. 25. С. 159–165. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Unir_2013_25_29.pdf
54. Шелудченко Н. П. Новая восточная политика ФРГ в 1990-2005 гг. // Вестник МГОУ. Серия История и политические науки. 2013. № 1. С. 97–102. URL: <https://cyberleninka./journal/n/vestnik-moskovskogo-gosudarstvennogo-oblastnogo-universiteta-seriya-istoriya-i-politicheskie-nauki?i=1100020>
55. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.